

roló szakbibliográfiára, sem az itt említett „Jugoszláviai magyar népköltészet” című gyűjteményre, hogy a verbális folklór területén is jártasabbakká váljunk.

SILLING István

ODA MINDENT FELJEGYZTEK

Danilo Kiš: *Enciklopedija mrtvih*, Globus, Zagreb — Prosveta, Beograd, 1983

Danilo Kiš *Műveinek* tizedik köteteként jelent meg a kilenc új elbeszélést és Post scriptumot tartalmazó *Holtak enciklopédiája*. A kilenc elbeszélés és az ugyancsak „szépprózának” tekinthető utóirat — a szerző szava szerint — egyetlen metafizikus téma: a halál jegyében született. Nem véletlenül fejeződik be tehát a *Dicsőség a hazáért meghalni* című elbeszélés ezekkel a rövid mondatokkal: „A történelmet a győztesek írják. A nép legendát sző. Az írók képzelődnek. Bizonyos csak a halál.” A novella a jakubinus összeesküvés során elítélt „ifjú Esterházy” kivégzését mondja el; azt, hogy a (főuri) „büszke anya”, hogyan csapja be halálra ítélt fiát a vesztőhelyről való szabadulás reményével és teremt belőle ilyen módon legendára méltó hőst, aki dicsőségesen hal meg a hazáért. A befejező mondatok pedig azt a négy forrást nevezik meg, amelyből a nevezett elbeszélés — és a kötet minden másik darabja — merít: a történelmet, a legendát, a képzeletet és a halált.

A történelem — miként a *Borisz Davidovics sírhelye* elbeszéléseiben is — állandó „kerete” Danilo Kiš írásainak. De belső kerete, nem többé-kevésbé semleges időpontja az elbeszélt történeteknek, hiszen a történelem itt nem múlt és nem jelen csupán, bár nyilván az is, hanem *tapasztalat*, amely azért vált fenyegetővé és szorongatóvá, mert mindig más alakban, de az emberiség történetében rendre felújul, visszatér: az emberi értékeket felszámoló önkény, a szellemet és gondolatot elfojtó erőszak, az emberi életet leltári számnak tekintő hatalom képében. Ezért nem is állította Danilo Kiš az egymást követő elbeszéléseket időrendbe: minthogy ugyanaz a történelmi tapasztalat hatja át elbeszéléseit, a könyvben természetesen sorban követik egymást a gnosztikus legendát, a századeleji Hamburgot, századunk első felét, a Koránt, a múlt századi Bácskát, a jakobinusokat felidéző elbeszélések; az önkény és az erőszak időtlen. Ez a fájó tapasztalat olyan intenzitással határozza meg Danilo Kiš elbeszéléseit, hogy az írások nyelvi és stilisztikai változatossága, a helyenként játékos grammatikai virtuozitás sem bontja meg a kötet egységét. Az erősen stilizált kifejezés mód változataitól kezdődően a (fiktív) tanulmányírói modoron át, a (látszólag) semleges adatközlésig, (kitalált) „irodalomtörténeti” polémiaig terjed Danilo Kiš közlés módjának (gazdagon árnyalt) színskálája.

A kötet mégis egységes marad. Olyannyira, hogy — ha az író „rámondta” volna — akár regénynek is tekinthető lenne a *Holtak enciklopédiája*. Ezért talán nem is lehet (nem is kell) a kötet kilenc elbeszélését (és utószavát) külön-külön vizsgálni: minden szokványos és szándékolt eltérésük ellenére egységet alkotnak. Így szólhat a *könyv* egészében az irodalom állandó témájáról, a halálról.

Hogy ugyanezért Danilo Kiš írásai túlzottan „irodalmiak”? Kiš valóban nem menekül az irodalmiasságtól. Miért is menekülne, hiszen elbeszélést ír, nem riportot. De az ő elbeszélése éppen kifejezett irodalmiasságának köszönve több mint amennyit akárhány „valóság”-riport a világról, a történelem nagy útvesztőiről, a szenvedésről közölhet. Az „irodalmisság” cseppet sem ártatlan és morálisan egyáltalán nem semleges.

Még akkor sem, ha az évszámokkal és korszakokat megidéző jelekkel elhatárolt (belső) történelmi keret egyben fikció is; a történelemkönyvek nyilván nem ismerik (nem is ismerhetik) az éppen a vesztőhelyre vonuló menetben a szülői palota ablakából a megmenekülésre jelt kapó (halálraítélt) ifjú Esterházy szemének rebbenését, pedig ez is történelmi tény, s az adatok közül bizony a legfontosabb, hiszen ennek a jelnek köszönve megy az elítélt emelt fővel a vesztőhelyre, és ennek köszönve szólhat majd a nép hősi magatartásának legendáját... Vagy éppen ellenkezőleg: az önkény bölcs őrei találták ki a jeladás történetét, hogy elejét vegyék a legendának? Végül mindegy. A legenda és benne a hős megszületett. Tapasztalat és emlékezet formájában él tovább. Így többet mond mint akárhány történelmi adattár. És nem ismerik (aligha ismerhetik) a hamburgi kurva temetését a *Végtisztesség* című elbeszélésben oly vérfagyasztóan virágossá és illatosá szervező ukrán tengerész beszélgetőtársának, aki — a szerző közlése szerint — hiteles történelmi alak váratlanul feltörő fájdalmát sem. A történelemkönyvek nem (de a riportok sem) törődnek túl sokat azzal, hogy soha egyetlen jó házból való úrilányt sem temettek el olyan pompával és fájdalommal, mint a tengerészek hamburgi szeretőjét. Pedig ebben is a forradalom, a forradalmasodás tünetét fedezhették volna fel. Ha fel akarnának valamit fedezni (a történelemkönyvek) és nem csak leírni.

De ez már Kiš prózájának másik forrásából, a legendából való csepp. A legendában a közösségi akarat és szellem sokszor közvetett úton fejezi ki azt, amit a történelem elhallgat, vagy a valóság elfed, esetleg egy-egy életből mellékesnek, feleslegesnek tekint. Danilo Kiš bőven merít régi korok feljegyzett vagy fel sem jegyzett történeteiből, legendáiból, mítoszsaiból, de sohasem mondja újra a régi szövegeket és az sem jut eszébe, hogy szokványosan jelenidejűvé tegye az elhomályosult régi mondatok jelentését. Egyszerűen jelzi, hogy a racionális életmenetek és életrendek milyen mérhetetlen gazdagsággal épülnek éppen a tudatban elraktározott és elhomályosult szövegekre. És azt is megmutatja — éppen a címadó elbeszélésben, a *Holtak enciklopédiája* címűben, amely „az egész élet” al-

címet viseli —, miként válik egy semmiben sem kivételes, a milliónyi hasonló élettől és haláltól miben sem különböző élet legendává (és fantasztikumává vagy fikciójává), ha minden percét, minden adatát, minden rejtett vagy kevésbé rejtett összefüggését valahol (például egy álombeli könyvtárban, vagy éppen egy sziklába vájt teremrendszerben) szorgalmas írástudók feljegyzik. Oda mindent feljegyeznek. A fantasztikum — amely Danilo Kišt oly közel viszi Jorge Luis Borges fantasztikus zoológiájához és az elágazó ösvények kertjében vagy a babiloni könyvtárban jelöli ki újabb elbeszéléseinek helyét — forrása a *Holtak enciklopédiájában* „az egész élet” minden kis rezdülésének a megírás útján való legendásítása. És eddig ez jól felismerhető az írásmódjában. Csakhogy a fantasztikumra az ún. valóság nem egyszer rábizonyít. Mint — a *Post scriptum* szerint — ennek az elbeszélésnek az esetében is. Danilo Kiš ugyanis arról számol be, hogy miután megírta a *Holtak enciklopédiáját*, Svédországban szituálva a fantasztikus könyvtárt, amely minden más névjegyzékbe, be nem jegyzett, lexikonban fel nem tüntetett név, tehát a névtelenek pontos életrajzát közli, kiderült, hogy valahol egy másik kontinensen valóban létezik egy ilyen életrajzgyűjtemény, amelybe a világ minden tájáról — látszólag letűnt életekről — adatokat szállítanak. Az elbeszélés előbb készült, mint ahogyan a szerző ennek a valóságban létező könyvtárnak a hírért vette volna. A valóság igazolta a fantasztikumot, de ezzel a fantasztikum nem szűnt meg, nem vált mellékessé; ellenkezőleg, éppen fantasztikum-volta igazolódott. Mert arról a bizonyos valóságban létező könyvtárról jóval kevesebbet tudhat bárki, mint erről a svédországról, ami álomkép és fikció. És végül, hol van egyáltalán és lehetséges-e egyáltalán ez a határ? Vagy az elágazó ösvények kertjében minden együtt van és együtt, egyszerre történik? Mint „az egész élet”.

A *Királyok és bolondok könyve* című elbeszélésben is minden együtt van. A „Nagy Összeesküvést” előkészítő „könyv” fantasztikus, minden képzeletet meghaladó története ez az írás. Borges könyvtárából való könyv ez és fiktív meg valóságos tény meg adathalmazat görgetve tekint át benne az író egy hátborzongató történetet, amely szerint a világ nemcsak morálisan jó, hanem morálisan rossz könyveket is szül. A *Post scriptum*ban Kiš arról számol be, hogy eredetileg a homályba vésző „bölcsek könyvéről” szóló esszé megírására készült, türelmes munkával bőszéges adathalmazt gyűjtött egybe, de az egyre szaporodó tények és ismeretek közé mind sűrűbben ákelődtek be tisztázatlan részek és időpontok, ezért elállt eredeti szándékától és a „bölcsek könyvének” címet megváltoztatva elbeszélést írt, amelyben — az irodalom természete folytán — éppen ezek a homályos, tisztázatlan (és többé már nem is tisztázható) részek váltak uralkodóakká. De az elbeszélést úgy írta meg mintha tanulmányt, esszét írt volna. Pontosán megjelölte adatainak forrásait is, de — az elbeszélés törvényei miatt — akár ezek az adatok is fiktívek lehetnek. A helyszínek és időpontok megjelölése, az idézetek forrásainak

jegyzetelése, egy-egy könyvekkel teli bőrrönd tartalmának pontos leírása azt a látszatot kelti mintha a szerző valójában a fikciót űzné szigorú következetességgel az elbeszélés tájairól, holott éppen ezáltal kelt bizalmatlanságot a tényekkel, adatokkal szemben és vezeti vissza az elbeszélés egészét a fantasztikum világába. Mert csak itt visszhangzanak hiánytalanul és teljes jelentésükkel a valóságos tények is. A látható helyett a kimondatlan világot teremt meg, de úgy hogy ez a világ (valami nehezen meghatározható módon) ismét látható világ legyen. Az elbeszélések keretét adó történelmi tapasztalat megfelelője.

Ilymódon Danilo Kiš elbeszéléseiben a fantasztikum, a fikció — akárhány valóságos, történelmileg hiteles hőst, helyzetet, időpontot, tényt, adatot sorol is fel — önmagában teljes, pontosan elhatárolt és „logikusan” (azt is mondhatnám „racionálisan”) elrendezett. Csak a saját (más szóval: az irodalmi) törvényeknek engedelmeskedik.

Danilo Kiš prózájának „hatalma” abban a minimális, csak a kimondás tényét és lehetőségét magáénak tudó vigaszban van, ami után — az író és az irodalom számára — nem a csend, hanem a semmi következik. Itt a szó már nem hangozhat el. Am Danilo Kiš elbeszéléseiben a írás, a beszéd (a *szakma*) vigaszát etikai pátoasz tölti fel. Az etikai itt nem norma, hanem közérzet elsősorban, emotív minőség és az íróság, az irodalom, az elbeszélés iránt érzett felelősség. Nem a halál kiváltotta kétségbeesés, nem a semmi visszhangtalan terének felismerése, nem a bűnként szívósan visszajáró történelmi tapasztalat határozza meg Danilo Kiš elbeszéléseinek morális felháborodását. Mindez csak következmény: az irodalomnak mint a létezés érvényességének tiszteletéből és megbecsüléséből származó eredmény. Ez azt jelenti, hogy nem mintegy, milyen elbeszélést ír az író, milyen regényt szerkeszt. A milyenség itt természetesen *irodalmi* és nem valamilyen más kvalitást jelent. És azt is bizonyítja, hogy lehetséges a józan figyelemmel megformált mondat, és az irodalom nem ismerhet más kényszert mint a szavak rendjének mint egyszeri rendnek stilizált megformálását, mert csak ez a mondat, az ilyen írói közlés lehet morálisan is aktív.

Danilo Kiš elbeszéléseinek ez az egyik legfontosabb tanulsága. Mert minden más értéke az ő írásművészetének éppen ebből a tanulságból következik.

És ez a halállal küzdő irodalom vigasza is egyúttal.

Danilo Kiš elbeszéléseinek négy forrása: a történelem, a legenda, a képzelet, a halál szervesen illeszkedik egymásba, különválasztásuk felesleges erőlködés, hiszen a négy forrás egyetlen cseppet „termel”: a világban való létezés halálnak nevezett, de kimondhatatlan, ám „elvégezhető” tényét.

BÁNYAI János